

ФИЛОЗОФСКИ ПОДТЕКСТ У ЕСЕЈИСТИЦИ И КРИТИЦИ БРАНКА МИЉКОВИЋА

Сажетак: Неподељено је мишљење критике о постојању снажних веза између стваралаштва Бранка Миљковића и филозофских теорија, проблема и појмова. Релативно су ретки текстови који поткрепљују то мишљење указивањем на појединачне стварне или могуће везе Миљковићевог дела и филозофског подтекста. У овом прилогу се испитује присуство филозофских теорија и идеја у Миљковићевој есејистици и критици. Показује се да је у формирању Миљковићевих поетичких и аутопоетичких погледа значајну улогу имала и његова филозофска лектира.

Кључне речи: Бранко Миљковић, филозофски подтекст, аутопоетика, реч, симбол, појам

Мало је оцена о делу Бранка Миљковића које наилазе на тако широку сагласност као што је она која се односи на присуство и снажно деловање филозофског подтекста. По тој оцени, за Миљковићеву поезију је карактеристично појављивање бројних алузија на филозофске теорије, проблеме и појмове. Али та сагласност има за последицу да су ретке анализе стварних веза између текста Миљковићевог песништва и филозофских текстова.

На ову везу међу првима је скренуо пажњу Драган Јеремић, који Миљковићеву филозофичност изводи из биографских околности. Неке Миљковићеве филозофске узоре препознао је Милан Комненић у предговору пишчевим *Сабраним делима*. Незаобилазан је оглед Новице Петковића о Миљковићевој поезији и поетици, у коме се, између осталог, третира питање присуства и функције филозофема/поетема у песничком тексту. Међу новијим радовима, издваја се опсежна студија Милослава Шутића, са анализом облика Миљковићевог „поетског мишљења“; треба поменути оглед Уне Поповић о филозофским мотивима у Миљковићевој поезији, а и аутор овог текста је дао краћи прилог на сличну тему. Бројни су критички текстови о Миљковићевој поезији који понављају примедбе о томе да се у њој учестало појављују речи са већом или мањом филозофском „носиивошћу“, као што су

¹ sasa.radojic@gmail.com

ватра, биће, ништа, мудрост, истина и друге. При томе, порекло тих речи се види у Хераклиту, што није нетачно, али је непотпуно. Петар Џацић у огледу написаном 1964. оцењује да је Хераклит „први и главни ослонац у песниковом превазилажењу субјективног трагизма“, у настојању да створи „надличну“ поезију (Џацић, 1981: 54). Уз Хераклита, он без ширег образлагања на једном месту помиње Хајдегера, а на другом Парменида. Комненић је у поменутом прилогу међу узорима Миљковићевих филозофичних речи детектовао и Емпедокла (Комненић, 1972: 23) и уопште мисао пресократоваца, најалост такође без подробније аргументације и илустративних примера. Али тиме ни издалека није затворен хоризонт питања о односу Миљковићевог песничког дела и филозофије, уколико желимо да из својих интуиција, ма колико биле тачне, пређемо ка анализи стварног текста.

Широк простор за нова истраживања се отвара и када постављамо питање о присуству и деловању филозофског подтекста у Миљковићевим есејистичким и књижевнокритичким текстовима. Иако су истраживања Миљковићеве поетике (и посебно аутопоетике) морала да узму у обзир и ове текстове и њихове филозофске аспекте, још увек недостају радови који би ближе истраживали утицаје Миљковићеве филозофске лектире на његову критику и есејистику. Амбиција овог прилога је да укаже на неке од могућих веза те врсте.

Методолошке тешкоће које се на том путу не могу избећи, знатно су мање него оне са којима се суочавају истраживања веза Миљковићеве поезије и песничког језика са једне, и филозофије и њеног језика са друге стране. Основну тешкоћу овде представља то што један апстрактни појам као главни чинилац филозофског језика тешко може да се као такав појави у песми. Ако се и појављује, то се најчешће дешава уз „померања значења“ (Поповић, 2011: 134) која налаже песнички начин говора, који не барата појмовима и теоријама, него речима и фигурама. Новица Петковић оцењује да је Миљковић изабрао најтежи пут у настојању да споји певање и мишљење: „Он се не служи прелазима, од једнога ка другоме, приближавајући се ономе што им је заједничко, него их спаја са задржаним разликама, које се текстуално лако уочавају“ (Петковић, 1996: 15). Другачију оцену износи Милослав Шутић; он мисли да се лирика Бранка Миљковића „до краја сједињује са филозофијом“ (Шутић, 2010: 234) у различите видове поетског мишљења. Инспириран Ничевим метафизичким одређењем основних сила из *Рођења трагедије*, Шутић прва два облика назива диониским (односи се на језичку мелодију) и аполонским (сликовност), а трећи гномским (активирање појмова); врхунац је „дијалектичко мишљење“ чији принцип је „обележио читав распон Миљковићевог песничког дела, од стваралачког поступка до језичког израза“ (Шутић, 2010: 236–237).

Ова запажања могу се допунити указивањем на разлике у Миљковићевом опхођењу са филозофским мотивима у зависности од тога да ли их ак-

твира у песми, или критици и огледу. Док у критици и огледу, цитатима, изричитим позивањем и алузијама, захвата представнике практично свих етапа историјског развоја филозофије, од античке Грчке до својих савременика са половине 20. века, Миљковић се у поезији упадљиво фокусира на Грке, а међу овима на пресократовце. Одговор на питање о томе који је разлог могао да мотивише уочене разлике у пишчевом избору, налази се у карактеру језика пресократоваца. Тај језик је тек на путу да развије праве филозофске појмове, у њему још увек доминирају метафорички изрази. Своје најважније мисли ови филозофи казују на начин који је близак песништву: основна онтолошка начела, грађу свега што постоји, метафорички називају водом, земљом, ваздухом и ватром, покретачке силе света – љубављу и мржњом, а чак и оне њихове речи које данас сматрамо правим појмовима, носе баласт порекла и начина свакодневне употребе. То важи за Хераклитов *logos*, Анаксагорин *nois*, да и не говоримо о скоро свим раним филозофима заједничкој *hyle*. Пресократовци не само што користе песничка средства, они користе и песничке форме – Парменидов спис *О природи* је филозофски спев, а његов ученик Зенон изводи тешке логичке доказе против мноштва и кретања причајући духовиту причу (*mythos*) о Ахилу и корњачи, чија трка никако да се заврши. И у каснијој грчкој филозофији мит је прихватљиво средство аргументације; радо га користи Платон, да представи иницијални проблем (мит о пећини у *Држави*), изнесе фиктивни пример у прилог неком теоријском ставу (демонстрација тезе о знању као сећању у *Менону*), а понекад и да изложи читаву теоријску концепцију о неком питању (мит о техничкој и моралној цивилизацији у *Протагори*, или теорија надахнућа у *Иону*). Пре него што су се скрутиле у појмове, а већ изгубивши несталност свакодневне употребе, неке од речи пресократоваца постале су симболи – и у том развојном кораку (или боље речено: раскораку) преузима их Миљковић и уноси у своју поезију.

Критика и огледи не морају да брину о томе да ли ће увођењем филозофских мотива угрозити свој начин говора, јер у њима филозофски појам може да се појави и без померања значења. Тако у Миљковићевој критици и есејистици наилазимо на бројне филозофске мотиве различитог порекла, како у погледу историјских периода, тако и у погледу припадности некој општој теоријској оријентацији. Миљковићев критички текст прима у себе и Аристотела, и Декарта, и Хегела, и Маркса...

Чак и пуко препознавање филозофског подтекста у некој песми је знатно тежи задатак него када пред собом имамо књижевнокритички или есејистички текст, и вероватно не може да избегне неку меру асоцијативног дописивања. Са друге стране, појављивање филозофских мотива у есеју је нешто што данас такорећи очекујемо, јер је управо есеј онај облик и поступак мишљења према коме савремена филозофија има посебан афинитет. То, међутим, није случај са књижевном критиком, и стога учестало при-

суство филозофског подтекста чини Миљковићеве критике и приказе књига атипичним, не само у оквирима српске књижевности. Само то присуство се делимично може објаснити биографским околностима, тј. пишчевим филозофским образовањем и лектиром. Филозофски мотиви су Миљковићу били блиски и релативно добро познати (мада од њега не би одмах требало да правимо неког великог znalца филозофских теорија), и из тог угла посматрано, није чудно што им се често обраћа. Нешто је чудније када на те мотиве наилазимо и у сасвим кратким прилозима, у новинским белешкама о књигама поезије, текстовима који ни по својој намени, ни по простору који обухватају, не допуштају да око унетог филозофског мотива буде изграђена адекватна мрежа аргументације. Често се дешава да Миљковић и не покушава да је изгради.

Начин појављивања чинилаца филозофског подтекста у Миљковићевим књижевнокритичким радовима, као и њихова функција и значај за извођење критичког говора, разликују се од случаја до случаја, на скали од илустративног или асоцијативног уношења неког филозофског мотива, до укључивања тог мотива *као филозофског*, у ток аргументације. Миљковићева књижевна критика има и успоне и падове, она је чешће нормативна и асоцијативна него аналитичка, а од значаја је и то што Миљковић не ретко доживљава критички текст као повод за директан или заобилазан аутопоетички исказ. Пишући о другим песницима, он пише о себи и о својој поезији, не устручавајући се ни да у говор о другом песнику и његовој песми пројективно унесе оцене које пре свега важе за поезију коју сам пише. Ево једног у том погледу карактеристичног одломка из текста из 1955. о песничкој збирци Велимира Лукића:

„Реч В. Лукића нема једно одређено значење, већ да ли игром маште или осцилацијом мислене усмерености, може за извесно време да значи више различитих ствари. Уколико је реч богатија значењима, утолико је она неодређенија и шира. Прецизне речи су увек оскудне и од њих се не прави поезија“ (Миљковић, 1972: 16).

Изоставимо ли име аутора о чијим песмама овде пише Миљковић, нећемо ништа изгубити, јер оно најважније у наведеном одломку је изражено мишљење о односу прецизности речи и њеног семантичког богатства, а не опис (или оцена) поезије која је „предмет“ критичког текста. Тај предмет је само повод да се приступи начелним поетичким питањима.

Питање речи, њеног значења и њеног разумевања је готово опсесивна Миљковићева тема; развијајући ту тему, он је формулисао читаву концепцију песничке неодређености и нејасности (уп. Микић, 1996), која, додуше, ни сама није увек формулисана довољно јасно. Нејасна места и пребрзи закључци у Миљковићевим извођењима ове концепције, вероватно су условљени раскораком између његовог живог осећања потребе да се реши једно не само уже гледано поетичко, већ и филозофско питање о природи поезије

и (песничког) језика са једне, и расположиве појмовно-теоријске апаратуре са друге стране. Миљковић је, чини се, више наслућивао него што је познавао финесе филозофских позиција које је у својим трагањима призивао као сведоке или ауторитете. Он свакако није решио питање песничке неодређености, али је био свестан значаја и тежине тог питања, и управо зато му се посвећивао тако често и тако ангажовано.

Занимљиво је и то што је, уз сву свест о тежини проблема које је при томе отварао, Миљковићев исказ најчешће одрешит, аподиктички интонирани, у несугласју са филозофијом нашег времена, која настоји да остане отворена и неизвесна, и за коју су питања са којима се суочава вреднија од могућих одговора. И док у књижевнокритичком говору тако формулисани искази могу да се разумеју као (псеудо)дескриптивни, односно евалуативни, њихова учесталост необично изгледа у есеју, поготово уколико у њему делује снажан филозофски подтекст. Аподиктичке исказе пре можемо да очекујемо на почетку и на крају неког ланца аргументације – као његово полазиште и исход размишљања, али не и у есеју, чије мишљење кружи око свог предмета без амбиција да га обухвати целовито и до краја. Није једноставно одговорити на питање о разлогу аподиктичности Миљковићевих критика и есеја. Једно од могућих објашњења би могло да се тражи у постојању имплицитно полемичке функције тих текстова, у склопу излагања и утемељења аутопоетичких погледа. Чак и ако је у питању само једна карактеристика индивидуалног стила, она није без последица по уобличење текста, а поготово није неутрална према извођењу аргументације.

Разматрање (ауто)поетичких питања поседује филозофску димензију и у погледу предмета и у погледу поступка мишљења; утолико би могло да се каже да скоро сви Миљковићеви књижевно-критички и есејистички текстови садрже филозофске елементе и да могу да буду повезани са филозофским подтекстом. Овде ће, међутим, бити посвећена пажња само оним везама које се остварују као Миљковићева позивања на филозофске ауторе, текстове, теорије и концепције. Уз дословне цитате и апострофирања, у обзир треба узети и парафразе, алузије и друге видове индиректног односа. При томе ће бити неопходна селекција места у Миљковићевом тексту на којима се успоставља ова веза, као и њихово привремено организовање и распоређивање, како би била јаснија слика која може да се стекне о деловању филозофског подтекста.

Ову везу Миљковић успоставља слободно и на неочекиваним местима. Он као да следи ток својих мисли, пре него логику свога предмета. То доприноси утиску о оригиналности и спонтаности његових текстова, али их на другој страни усложњава и отежава њихову читљивост. Тако је, на пример, песма „Длан“ Томислава Мијовића дала Миљковићу повод да се окрене питању односа поезије и мистике. „Уметничко дело чија је идеолошка и филозофска потка мистика и метафизика свакако је реакционарно. Али,

треба разликовати филозофску мистику и песничку несхватљивост и тајанственост. Мистика у филозофији као науци је немогућа, јер је филозофија одраз реформисане и осветљене људске свести. Међутим, поезија је одраз *целокупне* људске свести, и оне реформисане и рационалне и оне 'самој себи нејасне свести', како каже Маркс“ (Миљковић, 1972: 28–29). У овом одломку се види раскорак између Миљковићевог самосталног мишљења, са сјајним образложењем разлике између филозофије и поезије – и лапидарних, без додатне аргументације контрадикторних формулација које претходе том образложењу. Прво се говори о мистици као филозофској потки уметничког дела, па о филозофској мистици, и на крају да је „мистика у филозофији као науци“ немогућа. Занимљива је употреба ортодоксне марксистичке терминологије („одраз свести“, „реакционарно“, „филозофија као наука“). – У огледу „Песник материје“ посвећеном Душану Матићу, већ први пасус је напросто импрегниран филозофским мотивима, најгушће у следећој реченици: „Та материја, чије буђење песник опева, није платоновско небиће, аристотеловска материја, сасвим малолетна демокритовска неслободна метафизичка материјалност, већ психофизичка материјалност, умна, луцидна и перципирајућа као лајбницовски свет монада“ (Миљковић, 1972: 123). Да употпуне ову галерију филозофских ликова, у истом пасусу се помињу и Хераклит (двапут изричито, и у једном неозначеном цитату: „Природа воли да се скрива“, ДК 123), Тит Лукреције Кар и Никола Кузански.

Покаткад се чиниоци филозофског подтекста појављују у некој асоцијативној вези уобличеној у свега неколико речи, као што је то у раније наведеном одломку био случај са цитирањем Маркса. Има и других сличних примера. „Ова и оваква поставка је песнику, изгледа, била потребна ради једне моралне, у неку руку лајбницовске, али ипак горке апотеозе доброте и невиности човека и света“ (Миљковић, 1972: 93). Смисао ове реченице је вероватно у указивању на „горки“ карактер песниковог оптимизма, један оксиморон за чију формулацију је послужила алузија на Лајбницову *Теодицеју*. Стих Блажа Шћепановића „да атоми одрже чисту љубав“ наводи Миљковића да забележи да „песниково емпедокловско схватање љубави као љубави између самих елемената и атома (...) јесте могућност наде саме по себи“ (Миљковић, 1972: 99). Остављајући по страни питање о томе да ли је овде уопште на месту чисто онтолошко тумачење, приметимо да Миљковић проширује деловање Емпедоклове привлачне космичке силе на атоме, што је појам који овај грчки филозоф није користио. Појам атома уводи Демокрит, али њихово спајање не објашњава деловањем космичке љубави, него као нужно збивање. Ова недоследност је цена којом су плаћене пребрзе асоцијације.

Али нови значењски слој спонтано унетог филозофског мотива најчешће обогаћује, нијансира или проширује Миљковићево тумачење. Такав је случај са текстом „Двојник или опевање воде“, у коме се приказује пе-

сничка књига Вука Крњевића *Два брата убога*. Миљковић се усредсређује на митолошку фигуру Нарциса, активiranу у Крњевићевим стиховима, и рећи ће понешто о Крњевићевом Нарцису, о Нарцису Пола Валерија, али и о питањима симболике саме ове митолошке фигуре. Миљковићев Нарцис покреће темељна филозофска питања, а при томе су као чиниоци подтекста у игри Декартово утврђивање извесности сопственог постојања и развој субјект-објект односа у немачкој дијалектичкој филозофији. „Нарцис трага за доказима своје егзистенције, а не своје лепоте“, каже Миљковић. „У томе трагању он се није зауставио на последњој могућој и безопасној граници, на аподиктичкој граници непоколебљивог *cogita*, и у томе је његова трагедија“. И нешто даље: „Трагедија Нарциса је у томе што није нарцис, што у спознавању себе није успео да остане и субјекат и објекат истовремено“ (Миљковић, 1972: 135). Другачији је Нарцис Вука Крњевића; његов главни проблем, по Миљковићу, више је етички него гносеолошки. Овај Нарцис тражи свога двојника не ради сазнања себе самога, већ да би се са собом обрачунао.

У тексту под насловом „Песма и смрт“, посвећеном Стевану Раичковићу, Бранко Миљковић пише: „Тишина за овог песника ... [је] могућност прве речи, чисте и непокрадене другим речима. Та тишина није само онтолошки корен песме већ и њена морална сврха. За сваки нови стих потребно је ново усавршавање, пре свега морално, у смислу катарзе“ (Миљковић, 1972: 114–115). У овом одломку, на први поглед, филозофски подтекст делује у склопу говора о тишини као онтолошком корену песме. Међутим, кудикамо одређеније се може детектовати Миљковићев филозофски узор у последњој реченици навода; реч је, наравно, о Аристотеловом појму катарзе, прецизније, о једној од интерпретација основног значења тог појма. Између неколико тумачења успостављених током историје рецепције Аристотелове *Поетике*, Миљковић се опредељује за етички смисао катарзе. Могуће је да овде долази до интерференције барем два подстицаја из Миљковићеве филозофске лектире. Израз „морална сврха песме“ можда долази од неког модерног филозофа који повезује сфере естетског и етичког, највероватније из кантовске традиције, јер је Кант први значајни филозоф који установљава систематску повезаност између сазнајне и моралне сфере човекове рационалности, користећи при томе појам сврховитости. Могуће је да тај израз има исто или сродно порекло као и мисао из следећег одломка: „Стање човековог јединства са природом је нарушено. Та нарушена хармонија је, у ствари, та несрећна слобода човекова. Једино поезија може да успостави поново јединство и хармонију између природе и човека. Једино нас поезија може спасити слободе, којом смо прогласили своје отуђење...“ (Миљковић, 1972: 94). Да ли као узор овим реченицама смемо да препознамо Шилера, Кантовог филозофског следбеника, са његовом теоријом о естетском васпитању и мишљу да једино уметност (код Миљковића је то поезија) може да излечи двојак изопачење модерног човека, његово истовремено мекуштво и варварство?

Филозофски фаворити Миљковићеве поезије, пресократовци, а међу њима посебно Хераклит, ретки су гости његових критичко-есејистичких текстова. Уз већ поменуто помињање Хераклита и Емпедокла, они остављају препознатљиве трагове (изузмено ли приказ књиге *Из хеленских ризница* Милоша Н. Ђурића, где су такве референце незаобилазне) само на још два-три места. Можда пресократовци играју неку улогу и у Миљковићевој артикулацији проблема почетка песме, првог именовања, па чак и у формули Све-Једно, која се појављује на неколико места у његовој критици и есејистици; али до ових питања Миљковић је могао да дође и самостално, или посредством неке друге лектире. Недвосмислено присуство пресократоваца видимо на местима где се говори о традиционална четири елемента (земља, вода, ваздух и ватра), односно тамо где се о неком од њих говори као о елементу. Такав је случај у понесеној, поетизованој реченици: „Треба именовати ту празнину да би се указао свет, да би се помериле воде, да би се згуснуо ваздух, да би се родио камен, да би најзад из камена излетела птица“ (Миљковић, 1972: 92). Овде је ватрени елемент представљен птицом (*жар*-птица, душа, итд.), а осим набрајања самих елемената, активирана је и представа о њиховој трансформацији. Два од четири елемента (вода и ватра) појављују се, у смислу елемената, у тексту о Душану Матићу (в. пос. Миљковић, 1972: 124 и даље), и говор о њима чини језгро Миљковићеве критичке интерпретације. Исказ „Поезија воли да се скрива“ (Миљковић, 1972: 228) из есеја „Неразумљивост поезије“ несумњиво треба да повежемо са Хераклитовим „Природа воли да се скрива“. Тај исказ функционише у склопу веома важне Миљковићеве поетичке концепције о (песничкој) неодређености. Уколико се сада сазнање природе састоји у разоткривању онога што је скривено, онда би то, по аналогiji, важило и за сазнање поезије. И у једном и у другом случају, у питању је методски поступак кудикамо приснији према свом предмету, у поређењу са типично модерним освајањем и овладавањем предметом у складу са Беконовом (и Марксовом) лозинком да је знање – моћ.

Већ и на основу ових неколико изабраних примера показује се да у критици и есејистици Бранка Миљковића филозофски подтекст игра значајну улогу, а у неким текстовима даје и окосницу извођењу аргументације. Миљковићеве поетичке и аутопоетичке ставове нећемо моћи да у свим нијансама сагледамо уколико не узмемо у обзир и деловање филозофског подтекста. Са друге стране, његову улогу ипак не би требало да преувеличавамо, јер је Миљковићево посезање за филозофским мотивима веома слободно, и у неким случајевима је тешко установити јасне разлоге за избор конкретног филозофског мотива. Као контраст таквом, асоцијативном везивању уз филозофски подтекст, стоје места на којима филозофски појмови и концепције бивају плодносно укључени у ток интерпретације.

До неких од тих појмова и концепција Миљковић је долазио из друге руке, посредством историјских и тематских прегледа или предавања. То се

мора претпоставити, јер је Миљковић био исувише млад да би уопште била реална супротна претпоставка, о неком изузетном обиму његове филозофске лектире. Али са друге стране је сигурно и то да је неке филозофске идеје он упознао на извору, самостално пролазећи кроз филозофске текстове. Та читања су остављала траг и у текстовима које је сам писао. Један такав траг се може детектовати у кратком напису објављеном 1959. под симптоматичним насловом „Биће и певање“. Асоцијација на Хајдегера је тачна, али у питању је утицај Миљковићевог контакта са списом *Извор уметничког дела*. Са овом тамном и загонетном Хајдегеровом расправом Миљковић је могао да се упозна преко превода објављеног исте, 1959. године. Необични, нови појмови, чија херметичност у преводу Данила Пејовића није била ублажена – напротив! – код Миљковића су као резултат донели бар подједнако тамне исказе: „Ствар ишчезава у својим својствима, губи се, неисцрпљена употребом. Њена снага је у њеној неупотребљивости, опустелости и непоузданости“ (Миљковић, 1972: 221). Овде је посебно занимљиво то што наведене реченице нису ни цитат ни парафраза филозофског текста који им је послужио као узор. Шта је Миљковић учинио? Он је сабрао неколико истакнутих појмова из првог дела Хајдегерове расправе (толико карактеристичних, посебно када стоје један уз други, да им се порекло не може доводити у питање), при томе апстрахујући од важне дистинкције ствар–творевина; резултат је став о „снази“ ствари у коме су два одређења формулисана као негације онога што суштински припада творевини (употреба и поузданост), али се провукло још једно одређење (опустелост) које се може употребити само за творевину. У наставку текста Миљковић се још једном приближава појмовној апаратури Хајдегерове расправе, када говори о поезији као „мишљењу певања“, али се на томе и задржава, испуњавајући остатак исказима на граници парадокса: „Истина која пева је бит одлутала из бића. Она је као истина неистинита. Али њена неистинитост је истинска успомена на опустелост бића“ (Миљковић, 1972: 222). Из лавиринта тешког филозофског списка Миљковић се избавио средствима примеренијим песништву.

Уколико би се сада поставило питање о самосталној вредности Миљковићевог *филозофског* мишљења, одговор би, уз сво уважавање његовог инсистирања на суштинској повезаности певања и мишљења, ипак морао да ограничи ту вредност. Миљковићеве стваралачке могућности се потврђују прво у поезији, па тек потом у мишљењу о њој. Иако је изградио целовиту концепцију песничке неодређености, он тиме није засновао неку филозофију песништва. Штавише, такав један подухват је сматрао неостваривим: „Филозофије су се препирале око тога да ли је свет ствари свет стварности, али поезија никад није негирала свет, већ је настојала да га опева изнутра, да пружи његову интегралну слику у емотивном колориту“, пише Миљковић на једном месту, започињући реченицу тако да поиздаље асоцира на Марксову 11. тезу о Фојербаху. За разлику од филозофског скептицизма,

који у својим крајњим облицима доводи у питање конституцију света, поезија афирмише свет опевајући га „изнутра“. По Миљковићу, поезија је способна да пружи „интегралну слику“ света, али израз те слике он ограничава на медиј емоција. Реченице које се надовезују на цитирану су филозофски још занимљивије; у њима се најпре тврди да поезија никада није сумњу у себе пројектовала у оспоравање света, а затим: „Поезија никада није имала (и није могла да има) свога Канта. Њена љубав према свету одувек је била наивна и неопрезна“ (Миљковић, 1972: 155). Та љубав према свету је за Миљковића *суштина* поезије. Шта значи то да поезија није имала, нити је могла да има „свога Канта“? Смисао тог исказа је у томе да је немогуће да се за поезију одреди оно што је Кант учинио када је реч о облицима човекове рационалности – у првом реду сазнању, али и моралном деловању. Он је установио опште услове могућности ових облика, а тиме и њихове границе. Поезији се, верује Миљковић, ти услови не могу одредити, што значи да она увек прекорачује сопствене границе. Утолико поезија може да досегне даље од филозофије – јер је, како формулише Миљковић, *једина* способна да „натпева“ сваки садржај и смисао. Ову значајну идеју у односу песништва и филозофије, Миљковић износи у кратком књижевнокритичком тексту о поезији Хусеина Тахмичића, објављеном у пролеће 1960; то је уједно један од његових последњих текстова те врсте. Да ли би се тој или некој сродној идеји вратио уз напор да је шире обради – питање је које спада међу она која морају да остану без одговора.

Литература

- Šutić, M. (2010). „Dijalektička lirika Branka Miljkovića“. *Treći program*, 215–270.
- Комненић, М. (1972). „Предговор“. *Ватра и ништа*. Ниш: Градина, 9–83. Сабрана дела Бранка Миљковића 1.
- Микић, Р. (1996). „Миљковићева концепција нејасности у поезији“. *Поезија и поетика Бранка Миљковића*. Ур. Новица Петковић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 33–48.
- Миљковић, Б. (1972). *Критике*. Ниш: Градина. Сабрана дела Бранка Миљковића 4.
- Петковић, Н. (1996). „Инверзија поезије и поетике“. *Поезија и поетика Бранка Миљковића*. Ур. Новица Петковић. Београд: Институт за књижевност и уметност, 11–31.
- Поповић, У. (2011). „Филозофски аспекти песништва Бранка Миљковића“. *Песник ватре*. Ур. Михајло Пантић. Београд: Библиотека града Београда, 129–144.
- Цацић, П. (1981). „Бранко Миљковић или неукротива реч“. *Поезија*. Београд: Просвета, 7–92.

Saša Radojčić

PHILOSOPHICAL SUBTEXT IN BRANKO MILJKOVIC'S ESSAY AND CRITICISM

Summary

According to general opinion, the influence of philosophical subtext is noticeable in poetry of Branko Miljkovic. It is often repeated remark that it includes words with the possible philosophical meaning, such as fire, being, nothing, wisdom, truth and others. The origin of these words is sought mainly in Heraclitus and Presocratic philosophy. But that does not close the horizon of questions about relations between Miljkovic's work and philosophy.

A wide space for research opens about questions about the functioning of the philosophical subtext in Miljkovic's essays and literary criticism. Although the analysis of Miljkovic's poetics and autopoetics took into account these texts and their philosophical aspects, there are still no works which would more closely study the effects of Miljkovic's philosophical reading on his criticism and essays.

Philosophical motifs were very close and relatively well known for Miljkovic. Way of occurrence of philosophical subtext, as well as its importance for the performance of critical speech, vary from case to case, on a scale from the illustrative or associative introduction of philosophical motive, to the inclusion of this motive as philosophical, in the course of argument. This article analyzes Miljkovic's references to philosophical authors, texts, theories and concepts. With the verbatim quotations and citations, paraphrases, allusions and other indirect relations are taken into consideration.